

RAMAZANOĞULLARI ÇARŞISI*

Ramazanoğulları Hakkında Kısa Bilgi:

Ramazanoğulları Beyliği 1352 yılında Mısır Memlûklerine tabi olarak kurulmuştur. Beyliğe adını veren Yüregir oğlu Ramazan Bey Oğuzların Üçok kolundandır. Tarsus, Sis (=Kozan) şehirlerini de zaman zaman kontrolü altında tutan Beylik 1516 yılında Yavuz'un Mısır seferi sırasında Osmanlı hakimiyetine geçmiştir. Ramazanoğulları sülâlesi Beyleri Osmanlı döneminin ilk yıllarında da Adana sancak beyliği görevini sürdürdüler. 1608 yılında Pir Mansur Bey'in görevden ayrılmasından sonra Adana merkezden gönderilen valilerce yönetilen sıradan bir Osmanlı sancağı oldu¹.

Arşiv Kaynakları Hakkında:

Konumuzla ilgili arşiv belgelerinin en eski tarihli olanları İstanbul Başbakanlık Arşivi'nde bulunan Adana Mufassal Tahrir defterleridir. Bu defterlerden özellikle TD. 450 (1526) ve TD. 969 (1530) numaralı defterlerde ayrı bölüm halinde verilen vakıf ve mülk kayıtları önemlidir. TD. 177 (1536) ve TD. 254 (1547) numaralı Adana Mufassal Tahrir defterlerinde ise ayrı vakıf kaydı tutulmamış, vakıflar normal sıra içerisinde işaret edilmiştir. Aynı arşivde bulunan Cevdet Tasnifi vakıf kayıtları çoğunlukla XIX. yüzyıl ile ilgilidir.

Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan 538 numaralı *Adana Evkaf Defteri* bu konuda keşfedilmemiş bir hazine gibidir. Defterde Ramazanoğulları vakıflarıyla ilgili iki ayrı bölüm bulunmaktadır. Her iki bölümün de tarihi belli değildir. Yaptığımız araştırmada I. Bölümün 1540 yıllarında; II. Bölümün ise 1570 yıllarında tutulmuş olabileceği sonucuna vardık. Öyle anlaşıyor ki 1540 ve 1570 yıllarında tutulmuş iki ayrı Adana Evkaf Defteri tek defter haline getirilmiştir.

Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)'de bulunan 646 numaralı Ramazanoğlu Piri Mehmed Paşa'ya ait müstakil vakfiyye defterinde 1539-1540 tarihli vakfiyye ve bunun zeyillerini oluşturan 7 vakfiyye bulunmaktadır. Bu Arapça

* Bu makale 3-9 Aralık 1990 tarihinde VIII. Vakıf Haftası Adana İli Kutlamalarında sunulmuş olan tebliğin genişletilmiş şeklidir.

¹ Ramazanoğulları Beyliği hakkında bkz. : Faruk Sümer, "Çukur-Ova Tarihine Dair Araştırmalar" (Fetihden XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar)", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, I-1, (1963), s. 1-113; Aynı yazar, "Ramazan-Oğulları", *IA*, c. IX, s. 612-620; Kasım Ener, *Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova'ya) Bir Bakış*, 7. bs., İstanbul 1986; Enver Kartekin, *Ramazanoğulları Beyliği Tarihi*, İstanbul 1979, Yılmaz Kurt, "Ramazanoğulları Beyliği", *Tarihte Türk Devletleri*, c. II, Ankara 1987, s. 519-528.

vakfiyelerin 1936 yılında Refik Şallı tarafından yapılan tercümeleri, 1961 numaralı tercüme defterinde yer almıştır. Vakfiyelerde vakfedilen malların sınırları da belirtmiş olduğundan söz konusu 8 vakfiyeye 538 numaralı Evkaf Defterinin tamamlayıcı unsurlarıdır.

Şehir tarihi açısından bu iki arşiv belgesinin birlikte olarak yayına hazırlanması önem arz etmektedir. Bu kaynaklar aynı zamanda yemek isimlerinden, kap kakak isimlerine varıncaya kadar bölge folkloru bakımından da kıymetli bilgiler ihtiva eder. Medresedeki vakıf kitapların isimlerinin tek tek gösterilmiş olması bilim tarihi araştırmacıları için önemlidir.

Adana Müzesi'nde bulunan Şer'î Mahkeme Sicilleri 1634 yılından başlayarak Ramazanoğulları vakfının nasıl dağılıp yokolduğunu gösteren kıymetli bilgiler verir. Vakıf mülklerinin nasıl birer-ikişer satıldığını Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki *Atik Evkaf Defterleri*'nden öğrenmek mümkün ise de bu defterler -sebebi bizce anlaşılamayan nedenlerle- araştırmacılara verilmemektedir. Atik Defterlerdeki kayıtlar 1281-1282 Hicri (1864-1865 Miladi) yılından başlamaktadır.

Ramazanoğulları Vakıfları Nelerdir?

XVI. yüzyılda Çukurova'da tesis edilmiş en büyük vakıf olarak görünen Ramazanoğulları vakfı gücünün zirvesine 1554 yıllarında ulaşmıştı. Bu dönemde vakfın hizmetlerini başlık olarak şöyle sıralayabiliriz:

Adana Ulu Camii ve Medresesi, Yağ Camii ve Medresesi, Darülhadis, Darülkurrâ, Darüşşifâ, Ulu Cami içerisinde Sıbyan Mektebi (ilkokul), İmaret (aşevi), Kızıldağ-yaylasında yazın 3-ay faaliyet gösteren cami ve imâret, 4 odalı bir misafirhane, biri Niğde'nin Bor ilçesinde olmak üzere 8 hamam, hanlar, dükkânlar, çeşmeler, şehre Seyhan nehrinden su sağlayan dolaplar, bendler, değirmenler, çeltik arkları açılması . . . Bütün bu kurumlarda çalışan kişilerin ücretleri vakıf tarafından karşılanmakta, medrese öğrencilerine bile vakıftan günde 2'şer akça ödenmektedir. Sadece imâretin 1540 yılı masrafı 169 963 akçadır. 362 414 akçalık toplam vakıf giderinin % 46'sı imaret için harcanmaktadır.

Halil Bey'den Piri Paşa'ya Ramazanoğulları Vakıfları:

Osmanlı arşiv kayıtlarına göre vakfın kurucusu Halil Bey'dir. Halil Bey 30 yıla yakın Adana sancakbeyi olarak görev yapmış ve 1510 yılında ölmüştür. Mezârı kendi eseri olan Ulu Cami içerisindeki türbededir. Ulu Cami doğusundaki Medrese, Küçük Mescid, Harem Dairesi (Vakıf Sarayı) hep onun eseridir². Halil Bey'in adına ilk olarak 1519 tarihli Adana Mufassal Tahrir Defteri'nde rastlamaktayız:

² Adana Ulu Camii ve diğer mimarî yapılar hakkında bkz. : Nusret Çam, *Ramazanoğulları Mimari Eserleri*, Ankara 1979, (Basılmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Y. 20763); Aynı yazar, *Adana Ulu Camii Külliyesi*, Ankara 1988; A. Osman Uysal, "Adana Ulu Camii", *Vakıflar Dergisi*, c. XIX, s. 277-284; M. Hadi Altay, *Adım Adım Çukurova*, Adana 1965; Naci Kum, "Ramazanoğulları Tarihi ve Adana Şehrindeki Eserleri", *Görüşler* (Adana Halkevi Dergisi), sayı:33, (Mart 1941), s. 15-18.

"An mezraa-i Kara Fazıl der nezd-i Çıldırım, hâsıl rub' :1522, 5.
Asiyâb der Misis, harâb, bab: 7
Bahçe-i (narenc), der Adana, harab, kıt'a: 5
Yekûn vakf-ı cami ve medrese-i m., Hasıl: 1522, 5³.

Halil Bey'in oğlu olan Piri Bey, 1517 Ridâniye savaşında Ramazanoğlu Mahmud Bey'in ölümünden bir süre sonra, muhtemelen Kubad Bey'in yerine Adana valiliğine tayin edilmiştir. 1568 yılına kadar -kısa bir süreyi hesaba katmazsak- 51 yıla yakın valilik yapmıştır. Savaşlar sırasında sancağı askerleriyle Karaman, Kayseri, Halep şehirlerinin korunması görevini yürütmüş, Çukurova'da çıkan İran kökenli ayaklanmaları bastırmasını bilmiştir. Bu arada Kanunî'nin takdirini kazanan Piri Bey daha sonra paşalık (beylerbeyilik) makamına kadar yükselmiştir.

1526 tarihli Adana Mufassal Tahrir Defteri'nde Ramazanoğlu Halil Bey'e ait Ulu Cami ve Medresesi vakfının, 14 kalemde 65 732 akçalık bir gelire sahip olduğu görülmektedir. Kara Fazıl mezraasının 1522 akçalık geliri 2 030 akçaya yükselmiş; Misis'deki harab değirmenlerin bir kısmı tamir ettirilmiş ve yeni değirmenler yaptırılmıştır. Bu arada vakfa yeni gelir kaynakları kazandırılmıştır. Kınık nahiyesinde bulunan Danişmendli çeltik argının yarım hisse vakfa yılda 31 310 akca gelir temin etmeye başlamıştır. Adana suru yakınındaki harab durumdaki portakal bahçeleri ve iki gülistandan artık 10 300 akça elde edilmektedir.

1526 yılında bu 65 732 akçalık vakıf gelirlerinin harcama kalemleri şu şekilde gösterilmiştir:

Müderris	30	Cüz okuyucular	4
Talebe	10	Câbi	5
Hatib	7	Kâtip	5
İmam	8	Saka (yılda: 500)	1, 3
Müezzin	9	Ferrâş	5
Mütevellî	15	(Toplam günde: 100 akça)	

Tablo: I 1526'da Ulucami Ve Medrese Görevli Yevmiyeleri

Bu tabloda mütevellînin günde 15 akça aldığı halde Ulu Cami karşısındaki Medrese-i Atik müderrisinin günde 30 akça aldığı dikkat çekmektedir. Talebe sayısı bildirilmemekle birlikte daha sonraki yıllarda açık şekilde görüleceği üzere medresede 10 öğrencinin bulunduğunu ve bunların günde 1'er akça ücret aldıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Medresenin de 10 odası (hücre) bulunmaktadır. 10 öğrenciden birisinin adını tesbit edebildik. Bu öğrenci Yukarı Mahalle (=Hamid Hacı) Mahallesi imamı olan Mehmed'in kardeşi Abdi'dir. Bu tarihte müderris Uzun Muhyiddin'in oğlu Piri'dir.

³ TD. 69 (1519), Adana Mufassal Tahrir Defteri, s. 261.

Müderriş Piri'nin kardeşi Abdi ise *muîd* olarak görev yapmaktadır. Her ikisi de avarız vergisinden muâf tutulmuşlardır.

1526 yıllarında Adana'da Halep akçası tedâvülde olduğu halde vakıf kurucusu Halil Bey'in ücretlerin Osmanlı akçası üzerinden ödenmesini şart koşması ilginçtir. O zamanlarda 1 Osmanlı akçası 2, 5 Halep akçası değerindeydi. Bu bakımdan ücretlerin Osmanlı akçası üzerinden ödenmesi çalışanlar lehine bir durumdur.

Söz akçadan açılmışken Osmanlı akçasının satınalma gücünü de belirtmek yerinde olacaktır.

Buğday, mudd	:400 akça,	kile: 20 akça, kg.	: 0, 8 akça
Arpa, mudd	:200 akça,	kile: 10 akça, kg.	: 0, 4 akça
Nohut ve Mercimek,		kile: 20 akça, kg.	: 0, 8 akça
Çeltik (Pirinç),		kile: 24 akça, kg.	: 0, 9 akça
Çekirdeksiz pamuk, kantar:		2. 000 akça, kg.	: 3, 61 akça

(Hesaplama kile 25 kg'lık İstanbul kilesi olarak alınmıştır).

Tablo : II Td. 450 (1526)'ya Göre Akçanın Değeri

Aynı defterin mülkler bölümünde ise 8 ayrı mülkü kayıtlıdır. Bunlar Adana köprüsünün alt kısmında 6 göz değirmen, ve şehre su getirmek için bir dolap, ayrıca 3 değirmen, hamam yanındaki susam ma'sarası (geliri 10. 000 akça), hamam (geliri 12. 000) akça, bahçe, ve Adana köprüsünün mezarlık tarafındaki yeni çeltik argı (geliri 30 000 akça)'dır. Bu mülklerin yıllık kazancı toplamı 61-000 akçadır. Bu mülk listesiyle Piri Bey Adana'da en çok mülk tasarruf eden kişi olarak görünmektedir. Diğer mülk sahipleri Kınık kadısı Hayreddin Halife (500 akça) ile Yasgüden lakabıyla tanınan Hızır Bey (32 000 akça)'dir. Yasgüden Bey de Piri Bey gibi kendi baltasıyla yeni bir çeltik argı açmış ve argın yarım hissesi Padişah tarafından mülknâme ile kendisine verilmiştir. Bu yol dışında ikinci ve yaygın olan mülk kazanma satın almadır.

Dârüşşifâ:

Aynı şekilde Ulu Cami yakınındaki Darüşşifâ'nın da yerini tam olarak tesbit mümkün olmamaktadır. Ulu Cami batı kısmındaki yılan motiflerine bakarak bunun Ulu Cami içerisindeki bu bölümde faaliyet gösterdiğini düşünebiliriz. Burada Cami'den ayrı bir yapı ve ocağı olan ayrı bir odası bulunmaktadır. Ancak bu yılan rölyefli kısmın Halil Bey'den önce olduğu ve muhtemelen Selçuklular döneminden kaldığı sanat tarihi uzmanlarınca tahmin edilmektedir. Osmanlı kayıtlarına göre Darüşşifâ ilk defa 1570 tarihlerinde tutulan 538 numaralı Evkaf Defterinin II. bölümünde geçmektedir. Darüşşifâ'da görev yapan doktor günde 20 akça alırken, ilaç giderleri için de günde 4 akça ayrılmıştı (ED. 538, 23b).

1530 tarihli Defterde vakfın yeni gelir kaynaklarıyla desteklendiğini görürüz. Vakfın gelir kaynakları 14 kalemden 32 kaleme, gelirleri ise 65 732 akçadan 67 205 akçaya yükselmiştir. Gelir kaynakları çoğaldığı halde vakıf gelirinin o oranda artmadığı

dikkatten kaçmamaktadır. 1526 ve 1530 yılı vakıf gelirlerini karşıladığımızda Danişmendlü çeltik argının 31 300 akçadan 9 000 akçaya, Adana köprüsü ayağından alınan çeltik argının gelirinin ise 30 000 akçadan 8 000 akçaya düştüğünü görürüz. Bunun yorumuna ise girmek istemiyoruz.

Aynı kayıtlara göre vakıf görevlileri ücretlerinin pek değişmediğini, sadece mütevellî ücretinde % 33 oranında bir artış olduğunu ve 15 akçadan 20 akçaya çıktığını görmekteyiz:

Cihet-i tadrîs, fî yevm	30
Cihet-i talebe, fî yevm	10
Cihet-i hîtâbet, fî yevm	8
Cihet-i îmâmet, fî yevm	8
Cihet-i te'zîn, fî yevm	6
Cihet-i cüzhânân, fî yevm, 5 nefer, fî:2, fî yevm	10
Cihet-i ferrâş, çırak hîdmetîn bile eyleye, fî yevm	6
Cihet-i cîbâyet, fî yevm	5
Cihet-i kitâbet, 'îmâret kitâbetîn dâhî edâ'eyleye, fî yevm	6
Cihet-i ser-mâhfil, fî yevm .	2
Cihet-i tevliyet, vukıfe evlâd-ı vâkıf, fî yevm	20
Cihet-i sâkâyân, berây-ı mâslâk, fî sene	500
YEKUN, GAYRI EZ ÜCRET-i SAKAYÂN, fî yevm	117

Tablo III: Td. 969 (1530)'a Göre Vakıf Görevlileri Ücreti

İmâret:

1530 tarihli defterde Halil Bey Camii ve Medresesi yanında Piri Bey'in *imâreti* vakfının kurulmuş olduğunu görmekteyiz. Bu bakımdan imaretin kuruluş tarihini en geç 1530 olarak düzeltmek gerekmektedir. İmaretin yerini Sayın Kasım Ener, İnkılâb İlkokulu'nun bulunduğu yer olarak işaret etmiştir. Ulu Cami karşısında bugün umumî tuvalet olarak kullanılan yapının üzerindeki bacalardan mutfak olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. İmaretin Ulu Cami yakınında olduğu belgelerle sabittir. Yerinin tam olarak tesbiti konusunda Medrese bitişiğinde olması görüşü ağırlık kazanmaktadır.

1530 yılında Piri Bey İmâreti'nde 16 kişi çalışmakta ve günde 61 akça ücret almaktadır.

Masraf-ı İmâret-i Cedîd:

"Ki Piri Bey bin Halil Bey cami-i şerîf kurbünde bina eylemiştir. Cami'in hüddâmına ve medrese-i mezbûrede mütemekkin olan muhassilîne ve sûhtevâna ve fukarâ-i mesâkîne ve âyende ü revendeye ve dört aded misafirhâneye ber müceb-i şart-ı vâkıf subh ü şâm ta'âm verülür".

Cihet-i Şeyh-i seccâde-nişin, fi yevm	10
Cihet-i meşihat, fi yevm .	6
Cihet-i vekil-harc, fi yevm	5
Cihet-i bevvâb-ı matbah, fi yevm	5
Cihet-i kayyûm, fi yevm	4
Cihet-i çıradâr, fi yevm	3
Cihet-i ser-tabbahin, fi yevm	5
Cihet-i ser-habbâzin, fi yevm	5
Cihet-i şakird-i tabbahin, fi yevm	2
Cihet-i şakird-i habbâz, fi yevm	2
Cihet-i mil' akâdâr, fi yevm	2
Cihet-i nasib-i guşt, fi yevm	2
Cihet-i nasib-i nân, fi yevm	2
Cihet-i ferrâş-ı ta'âm, fi yevm	4
Cihet-i kilerci, fi yevm	4
YEKUN, FÎ YEVM	61
<i>Cem'an gayri ez ücret-i sakayan, fi yevm</i>	178

Tablo IV: 1530 Yılında İmarat Görevlileri ve Ücretleri

1540 yılında vakıf gelirleri toplamı 383 985 akçaya ulaşmıştır. Bunun 117 050 akçası 8 kapılı çarşının, 80 000 akçası Kınık'daki Danişmend çeltik argının geliridir.

1540'da müderris günde 50 akça, müteveli ise 100 akça almaya başlamıştır. Mütevellî, cabî, kâtib, mimar gibi doğrudan vakıf işlerini yürütenlerin sayısı 15 kişi ve aldıkları ücret yılda 74 960 akçadır. Bu yılın vakıf bilançosunda giderler toplamı 362 414 akça olarak görülmektedir. 21 571 akça ise vakıf kasasındadır.

Vakfın 1540 yılı hesaplarının büyük bir titizlik ile tutulduğu verilen hesap sonuçlarının doğru çıktığı görülmektedir. Defterin 1570'lerde tutulan II. bölümünde ise ara toplamlar alınmadığı gibi sonuç hesabı da çıkarılmamıştır.

Piri Paşa Vakfiyelerinde yer alan vakıf listesi daha önce verdiğimiz mülk listesi ile kıyaslanamayacak ölçüye ulaşmıştır. Bunlardan birkaçını sıralamak istiyoruz:

2 köy, 3 köyden hisse, 7 mezraa, 4 mezraadan hisse, 1 bağ, 6 tarla, 30 bahçe, 5 çeltik argı, 2 köşk, 304 dükkân, 8 kapan, 1 ma'sara, 1 boyahane, 2 fırın, 24 dükkan arsası, 300 pazaryeri sofası, 8 hamam, 1 tuzla, 49 değirmen vs. . .⁴

Piri Paşa, babasından 1522 akça gelir ile devir aldığı vakfı 51 yıl içerisinde *selâtin vakfı* şekline dönüştürmüştür. 1570 yıllarında vakfın harcamaları tutarı 755 682 akça olmuştur. Vakıf kurumlarında yüzlerce kişi çalışmaktadır. Vakfın bu gelişmesinde Piri Paşa'nın çabası açıktır. Ancak daha geniş bir değerlendirme ile bu gelişmede Osmanlıların vakıf teşkilâtına verdikleri önemin izlerini de bulmak mümkündür.

⁴ Y. Kurt, "Ramazanoğullarının Vakıfları", *X. Türk Tarih Kongresi, Ankara 22-26 Eylül 1986*, (Basımda olan tebliğ), s. 16.

Memlûk yönetiminde bölgede hüküm süren istikrarsızlık, bitmek bilmeyen iç çekişmeler halkı yoksul düşürmüştü. Ünlü tarihçimiz Aşıkpaşazâde bu gerçeği şu sözlerle dile getirmiştir:

“Mısır dahi evvelki Bey oğlanların tiz tiz azl itdiler ve birbirine Beylik virdi rüşvetlen, bu sebebden Beyleri yohsul oldu, âher Külek'i kula virdiler”⁵. Bu bakımdan Osmanlı döneminde ekonomik durumun düzeldiğini ve vakıfların geliştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bir makale çerçevesi içerisinde Ramazanoğulları'nın bütün vakıflarını anlatmak mümkün olmadığından burada daha çok bugüne kadar pek ele alınmayan 8 Kapılı Çarşı üzerinde durulacaktır.

Adana Açık hava Müzesi: Ramazanoğulları Vakıf Çarşısı veya 8 Kapılı Çarşı:

Bugün Münif Yeğenağa Caddesi'nde Büyüksaat civarında bulunan Çarşı Hamamı (Hamam-ı Cedîd), Üstüörtük Çarşı (Bezzâzistân) ve Bakırcılar Çarşısı tarihi Ramazanoğulları Vakıf Çarşısı'nın merkezini teşkil etmekteydi. 538 numaralı Evkaf Defteri'de ve Piri Paşa vakfiyeleri'de bu çarşı 8 Kapılı Çarşı olarak adlandırılmıştır. Bu çarşı içerisinde bulunan özel şahıslara ait bütün mülkler Piri Paşa tarafından satın alınarak vakfa dahil edilmiştir.

XVI. yüzyıldan kalan bu tarihî eser özel şahısların mülkiyetine geçmiş olduğundan yer yer yıkılarak yerlerine 2-3 katlı betonarme binaların dikilmekte olduğunu üzülerek görmekteyiz. Vatandaşlarımızı da mağdur etmeyecek bir formül ile bu çevrenin tarihi eser kapsamına alınarak korunması çareleri en kısa zamanda bulunmalıdır. Bu konuda kültürel değerlere büyük önem veren çalışkan valimiz Sayın Recep Birsin Özer ve Vakıflar Bölge Müdürü'müz Sayın Mevlüt Mert başta olmak üzere bütün yetkililerden ve kıymetli Adanalı hemşehrilerimizden gayret beklemekteyiz.

8 Kapılı Çarşı'nın merkezinde bulunan Hamam-ı Cedîd bugün Çarşı Hamamı diye adlandırılmaktadır. Etrafındaki vakıf evlerle birlikte 1540 yılında 19 500 akça gelir getiren hamam suyunu Seyhan nehrinden almaktaydı⁶.

Seyhan nehrinden şehre su sağlayan 2 dolaptan birisi Dolab-ı kebîr, diğeri Dolab-ı sağır-i Mollacık ismiyle anılmaktaydı.

Hamamın yanında yılda 24 000 akça geliri olan Pamuk Kapanı Hanı bulunmaktaydı. Onun yanında boş bir arsa ve ekmek fırını yılda 2 000 akça getirmekteydi. Fırın yanındaki susam ma'sarasından 2 000 akça vakfa gelir sağlamaktaydı. 1570 yıllarında ma'sarada yağ varken hariçten yağ getirilip satılması vakfa zarar verdiği için yasaklanmıştır. Bu monopolyeye rağmen ma'saranın geliri aynı kalmıştır⁷.

Ma'saranın batısında Bezzâzistân yer almaktadır. Bezzâzistân içerisinde 51 manifatura dükkanı bulunmakta ve 11 000 akça kira geliri getirmektedir. Caddenin karşısında bakkal ve attar ve diğer sanatkârların faaliyet gösterdiği dükkânlar vardır.

⁵ Aşıkpaşazade, *Tevârîh-i Al-i Osman (Aşıkpaşazâde Tarihi)*, İstanbul 1332, s. 226.

⁶ ED. 538 (1540), *Adana Evkaf Defteri*, v. 2b.

⁷ ED. 538 (1540), v. 2b; ED. 538 (1570), v. 20b.

Bunların sayısı 186'dır ve yıllık kiralari 44 000 akçadır. Bu kısımda ayrıca 14 fırın bulunmaktaydı. Kıl dokunan 2 dükkân ve 1 tabbâğhâneden başka burada 5 tane de han bulunmaktaydı. Bu hanların 3 tarafı kapalı, çarşıya bakan tarafları açıktı. Bu hanlarda, un, pirinç, pekmez, buğday ve arpa, kuru üzüm ve kuru incir, sabun gibi ticaret metâi toplu olarak satılmaktaydı. Böyle her mal için ayrı kapan kurulması şehirde canlı bir ticaretin bulunduğuna işaret sayılabilir.

Bu sayılan hanların ve dükkânların "hepsi sur ile yani duvar ve baru ile çevrili olup 8 kapı konmuştur"⁸. Bu kapılardan 4 tanesi güney yönündedir.

Güney Yönündeki Kapılar:

1. Kapı: Selim Bey Mahallesi'nden Su Gedîği'ne giden cadde üzerindedir. Selim Bey 1516 yılında Adana valisi idi. Yaptırdığı mescid etrafında oluşan mahalle önceleri Selim Bey Mescidi Mahallesi adıyla anılırken sonraları *Su Gedîği* adını almış ve bu ad günümüze kadar gelmiştir⁹. Bugünkü 62. sokağa açılan kapıdır.

2. Kapı: Selim Bey Mahallesi'den Güneklü Gazisi ve Çerçi Ahmed Oğulları ve diğer kimselerin mülklerine giden caddeye açılmaktaydı. Bugün 61. sokağa açılan kapıdır.

3. Kapı: Baytemür (Baydemir) Mahallesi'nden Ağba tarafına giden yol üzerindedir. 67. sokağa açılmaktaydı.

4. Kapı: Silahdar Hüseyin ve Cafer Bey ve diğer kimselerin mülklerine giden yola açılmaktaydı. Bugün 69. sokağa açılan kapı olmalıdır.

Batı Yönündeki Kapı:

5. Kapı: Yeğenağa Caddesi'nden Cami-i Atfık (Yağ Camii) Mahallesine açılan cadde üzerindedir.

Kuzey Yönündeki Kapılar:

6. Kapı: Kara Sofu Mahallesine giden yol üzerindedir. Kara Soku 1536 tarihli Defterde Adana Mirlivası yani Adana Valisi olarak gösterilmiştir¹⁰. Bugün Kara Soku diye anıldığı gibi Şer'i Sicil kayıtlarında da Kara Soku şeklinde geçmektedir. ¹¹ Ancak şahıs adı olarak kullanılması bu ismin sonradan değiştirilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

7. Kapı: Çarşı Hamamı (Hamam-ı Cedîd) ile Pamuk Kapanı arasından Kadı Mescidi Mahallesine giden yol üzerindedir.

⁸ VGMA, 954 (1547) tarihli Piri Paşa'nın III. Vakfiyesi.

⁹ F. Sümer, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar", s. 55. Ayrıca 1572 tarihinde Adana mahalleleri için bkz. : Y. Kurt, "1572 Tarihli Adana Mufassal Tahrir Defterine Göre Adana'nın Sosyo-ekonomik Tarihi üzerine Bir Araştırma", *Belleten*, LIV-209 (1990), s. 181-185.

¹⁰ TD. 177 (1536), *Adana Mufassal Tahrir Defteri*, s. 8.

¹¹ *Adana Şer'iyye Sicilleri*, 1 Nolu Defter, s. 17.

Doğu Yönündeki Kapı:

8. Kapı: M. Yeğenâğa Caddesi'nden Vakıf Sarayı çevresinde bulunan Halil Bey evlerine giden ana yola açılmaktadır.

Bu 8 kapı yaptığımız yer tesbitinde arşiv belgelerimizdeki bilgilere tam bir uygunluk göstermiştir¹². Çarşı çevresindeki surdan bir iz kalmamıştır.

Evliya Çelebi 1671 yılında buradan geçerken Adana kalesi henüz yıkılmamıştı. Kalenin batısında ve kuzeyinde büyük varoşlar bulunmaktaydı. “*Her sokak başında kale kapısı gibi büyük kapılar vardı*”. Varoşun etrafı 8 700 adımdı ve bahçelere çıkılacak yollarında büyük hendekler bulunmaktaydı.

Evliya Çelebi şehir içerisinde 120 ocaklı Ramazanoğlu hanından bahseder. Bu han giriş kapısı 62. sokağa açılan Büyük Saat yanındaki *Yeni Han* olmalıdır. Çarşı içindeki hamama Eski Hamam dediğine bakılırsa yeni bir hamam yaptırılmıştır. Ancak bugün 86. sokakta yer alan Yeni Hamam 1720 tarihinde yaptırılacaktır¹³. Han etrafındaki 360 kârgir dükkân ve kale gibi bedestanı hep Ramazanoğlu yapısıdır. Ayrıca şehir içerisinde 130 dükkân vardır. Evliya Çelebi ikinci bir imareten daha söz etmektedir. Öyle anlaşılıyor ki yeni bir imaret yaptırılmış ve han içerisindeki dükkân sayısı 360'a çıkmıştır¹⁴.

8 kapılı çarşı içerisinde yer alan, dükkân, han ve fırınların 1540 yılındaki toplam geliri 117 050 akça olarak gösterilmiştir. Buğday, un, sabun, pirinç ve kuruyemiş kapanının çarşı içerisindeki yerini tam tesbit edemedik. Bugün Vakıf Çarşısı olarak bilinen Gön Hanı içerisinde veya 62. sokağın doğusunda Yeni Han'ın bitişiğinde bulunduğunu tahmin etmekteyiz.

8 Kapılı Çarşı'nın yanında boş bir arsa hayvan ağılı olarak kullanılmakta, burada gece kalan hayvanlar için ücret alınmaktaydı. Böylece Çarşı, bakkal ve attar dükkânlarıyla, kapanları, mastabaları, hanları, mescidi, çeşmesi, ahır ile tam bir külliye oluşturmaktaydı.

Şehirde *Suk-ı Atik* denilen ayrı bir çarşı vardı. Bu çarşı içerisinde ise Gül Paşa Hanı, Attar Hanı, Şehabeddin Hanı ve dükkânlar bulunmaktaydı. 1530 tarihli Defterde geçen diğer çarşı adları şunlardır: Saraçlar Çarşısı (Suk-ı Serrâcân), Ayakkabıcılar Çarşısı (Sûk-ı Keşfduzân), Demirciler Çarşısı (Sûk-ı Haddâfîn), Bakkallar Çarşısı (Sûk-ı Bakkâlîn).

Bu çarşılardan ayrı olarak Boynueğri Hanı, Kantaroğlu Hanları da Evkâf kayıtlarında geçmektedir.

Ramazanoğulları vakfı genel niteliği itibarıyla bir evladlık vakıftır. Vakıf yönetimi (mütevellîlik) “şart-ı vâkıf” gereği en büyük erkek evlâda geçmektedir. Vakıf kaynaklarının 3 yıldan daha uzun süreli kiraya verilmemesi, müderrislerin ve hatiblerin

¹² 8 Kapılı Çarşı'nın yer tesbiti çalışmalarında bana yardımcı olan Adana Kültür Müdürü Sayın Veysel Erdem Bozdoğanlı'ya ve Hacı Ömer Sabancı Kültür Sitesi Müdürü Sayın İsmet İpek'e açık teşekkürü bir minnet borcu bilmekteyim.

¹³ *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I*, 2. bs. , Ankara 1983, s. 36.

¹⁴ Mehmed Zillioğlu Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, c. IX, İstanbul 1984, s. 138-139.

“mütevelli arzı” ile tayin edilmesi ve görevden alınması, vakıf binaların tamirine çalışanların maaşlarından bile öncelik verilmesi aynı şekilde şart-ı vâkıf gereğidir.

Vakfın her türlü işletim, bakım ve onarım masraflı ödendikten sonra arta kalan para Ramazanoğulları sülâlesinin erkek çocukları arasında eşit olarak bölüştürülecektir¹⁵.

Osmanlı klasik vakıf uygulaması¹⁶ sınırlarını zorlayan bazı uygulamalar göze çarpmaktadır. Bunlardan birisi Sancakbeyi hasası olarak tayin edilmiş olan bazı gelir kaynaklarının vakfa dönüştürülmüş olmasıdır. Şehirdeki pamuk kapanı ve boyahanenin sancakbeyi hasaları içerisinde olduğu halde vakfiyelerde vakıf olarak sayılması buna örnektir. Bir diğeri de Halil Bey vakfına dahil yıllık geliri 9 620 akça olan 13 bahçeden öşür ve harac alınmamasıdır¹⁷.

SONUÇ

Ramazanoğlu Halil Bey tarafından kurulan Adana Ulu Camii ve Medresesi Vakfı Memlûkler döneminde 1522 akça geliri olan küçük bir vakıf olduğu halde Osmanlılar döneminde hızla gelişerek İmparatorluk çapında büyük bir vakıf olmuştur. Halil Bey’in oğlu Piri Paşa’nın 51 yıl süren sancakbeyliği ve mütevelliliği sırasında gücünün doruğuna ulaşan vakıf 1568’den sonra gerileme başlamıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında vakıf malları birer ikişer satılarak vakıf tüketilmiştir.

Ramazanoğulları vakfının *8 Kapılı Çarşısı* 1540 yılında 117 050 akça yıllık geliri olan büyük bir külliye dir. Bugün ayakta duran Bezzâzîstân ve Bakırcılar Çarşısı, Çarşı Hamamı, Gön Hanı bu külliye nin ayakta kalan önemli kısımlarıdır. Bu ata yadigarlarının korunması hepimize düşen bir görevdir.

¹⁵ ED. 538 (1540), v. 9b. (Vakıf yönetimi ile ilgili çok önemli bir belgedir).

¹⁶ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *IA*, c. XIII, s. 153-172.

¹⁷ ED. 538 (1540), v. 3b.